

Bittere tijden

Mario Vargas Llosa bij Meulenhoff:

De jonge honden van Miraflores

De stad en de honden

Het groene huis

Gesprek in De Kathedraal

Pantaleón

Tante Julia en meneer de schrijver

De oorlog van het einde van de wereld

Het verhaal van Mayta

Lof van de stiefmoeder

Wie heeft Palomino Molero vermoord?

De geesten van de Andes

Geheime notities van Don Rigoberto

Het feest van de Bok

Het paradijs om de hoek

Het ongrijpbare meisje

De droom van de Ier

De bescheiden held

Voor uw liefde

Bittere tijden

Ik draag mijn stilte op aan jou

Mario Vargas Llosa

Bittere tijden

Roman

Vertaald uit het Spaans door

Eugenie Schoolderman en Arie van der Wal

MEULENHOFF

AC/E
ACCIÓN CULTURAL
ESPAÑOLA

De uitgever ontving voor dit project een subsidie van Acción
Cultural Española, AC/E

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

De vertalers ontvingen voor dit project een subsidie van het
Nederlands Letterenfonds

Eerste druk 2020

Zesde druk 2025

ISBN 978-90-896-8388-5

ISBN 978-94-023-1507-3 (e-book)

NUR 302

Oorspronkelijke titel: *Tiempos recios*

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: © Magnificent Quetzal – Tribute BD 34, Nostalgia Fine Art

Auteursfoto: © James Rajotte

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 2019 Mario Vargas Llosa

© 2020 Nederlandse vertaling Eugenie Schoolderman, Arie van der Wal
en Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm
of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en
datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and
similar technologies.

Het waren bittere tijden!

Theresia van Ávila

Voor drie vrienden:

*Soledad Álvarez,
Tony Rafal en
Bernardo Vega*

*I'd never heard of this bloody place Guatemala
until I was in my seventy-ninth year.*

Winston Churchill

Vooraf

Hoewel onbekend bij het grote publiek en ondanks het feit dat ze een weinig opzienbarende plaats innemen in de geschiedenisboeken, waren de twee mensen die in de twintigste eeuw het meeste invloed hebben gehad op het lot van Guatemala, en in zekere zin van heel Midden-Amerika, Edward L. Bernays en Sam Zemurray, twee mannen die op grond van hun afkomst, temperament en roeping nauwelijks meer van elkaar konden verschillen.

Zemurray was in 1877 geboren, niet ver van de Zwarte Zee, en omdat hij jood was in een periode van verschrikkelijke pogroms op Russisch grondgebied, vluchtte hij naar de Verenigde Staten, waar hij nog voor zijn vijftiende, aan de hand van een tante, aankwam. Ze vonden onderdak bij familie in Selma (Alabama). Edward L. Bernays behoorde ook tot een familie van joodse emigranten maar uit een hogere sociaal-economische klasse, en hij had een beroemde persoonlijkheid in de familie: zijn oom Sigmund Freud. Behalve dat ze allebei joods waren, zij het amper praktiserend, waren ze verder erg verschillend. Edward L. Bernays liet zich erop voorstaan een soort Vader van de Public Relations te zijn, een specialisme dat hij dan misschien niet had uitgevonden maar dat hij wel (ten koste van Guatemala) tot onvermoede hoogten zou brengen en zou veranderen in het belangrijkste politieke, sociale en economische wapen van de twintigste eeuw. Dit zou uiteindelijk wél waar blijken, al zou zijn zelfverheerlijking hem soms verleiden

tot ziekelijke overdrijvingen. Hun eerste ontmoeting had plaatsgevonden in 1948, tevens het jaar waarin ze begonnen samen te werken. Sam Zemurray had om een onderhoud gevraagd en Bernays ontving hem in het kleine kantoor in hartje Manhattan waar hij toen werkte. Vermoedelijk maakte die kolossale, slechtgeklede man, ongeschoren, zonder stropdas, in een verschoten jas en op halfhoge schoenen, aanvankelijk erg weinig indruk op Bernays met zijn stijlvolle pak, verzorgde taalgebruik, Yardley-geurtjes en verfijnde manieren.

‘Ik heb geprobeerd uw *Propaganda* te lezen, maar ik begreep er niet veel van,’ zei Zemurray bij wijze van introductie tegen de reclameman. Hij sprak moeizaam Engels, alsof hij aan elk woord twijfelde.

‘Het is anders in heel eenvoudige taal geschreven, toegankelijk voor iedereen die kan lezen en schrijven,’ voerde Bernays ter verontschuldiging aan.

‘Het kan zijn dat het aan mij ligt,’ gaf de grote man toe, die zich niet in het minst opgelaten leek te voelen. ‘Eerlijk gezegd ben ik niet zo’n lezer. Ik heb in mijn kindertijd in Rusland met moeite de lagere school doorlopen en nooit goed Engels geleerd, zoals u zelf wel zult hebben opgemerkt. En als ik brieven schrijf, is het nog erger, die zitten altijd vol spelfouten. Ik ben meer een doener dan een denker.’

‘Wel, dan weet ik niet waarmee ik u van dienst zou kunnen zijn, meneer Zemurray,’ zei Bernays, die aanstalten maakte om op te staan.

‘Ik zal niet veel van uw tijd vragen,’ onderbrak de ander hem. ‘Ik heb de leiding over een onderneming die bananen uit Midden-Amerika naar de Verenigde Staten exporteert.’

‘United Fruit?’ vroeg Bernays verbaasd, zijn haveloze bezoeker met meer interesse opnemend.

‘Het schijnt dat we een nogal slechte reputatie hebben, zowel in de Verenigde Staten als in heel Midden-Amerika, dat wil zeggen, de landen waar we opereren,’ vervolgde Zemurray, zijn schouders

ophalend. ‘En kennelijk bent u de persoon die daar iets aan zou kunnen doen. Ik kom u een contract aanbieden als directeur public relations van de onderneming. Of geeft u er anders zelf maar de titel aan die u het beste lijkt. En stelt u meteen ook maar het salaris vast, dan verliezen we daar tenminste geen tijd mee.’

Dit was het begin van de relatie tussen deze twee zo verschillende mannen, de gedistingeerde reclameman die zich een academicus en intellectueel waande, en de grove Sam Zemurray, selfmade man, avonturier en ondernemer, die met een gespaard beginkapitaal van honderdvijftig dollar een onderneming had opgericht die hem – al zou je dat gezien zijn voorkomen niet zeggen – miljonair had gemaakt. Niet dat hij de banaan had uitgevonden, maar dankzij hem maakte die exotische vrucht nu wel deel uit van het dieet van miljoenen mensen in de Verenigde Staten, terwijl daarvoor maar heel weinig Amerikanen die hadden gegeten, en begon ook in Europa en andere delen van de wereld de populariteit ervan toe te nemen. Hoe had hij dat voor elkaar gekregen? Het is moeilijk hier een objectief antwoord op te geven, want het leven van Sam Zemurray was doorspekt met allerlei legenden en mythen. Deze primitieve ondernemer leek eerder afkomstig uit een avonturenroman dan uit de Amerikaanse industriële wereld. En daar kwam bij dat hij, in tegenstelling tot Bernays allesbehalve ijdel, eigenlijk nooit over zijn leven sprak.

Tijdens zijn reizen had Zemurray in de oerwouden van Midden-Amerika de bananenboom ontdekt en de gelukkige ingeving gekregen dat hij mogelijk commercieel voordeel zou kunnen halen uit die vrucht, waarna hij begonnen was om met kleine bootjes bananen naar New Orleans en andere Amerikaanse steden te brengen. Het was vrijwel meteen een groot succes. Zelfs zo groot dat de toenemende vraag hem ertoe bracht om van louter handelaar verbouwer en internationaal producent van bananen te worden. Zo was United Fruit ontstaan, een onderneming die aan het begin van de jaren vijftig haar netwerk uitbreidde naar Honduras, Guatemala, Nicaragua, El Salvador, Costa Rica, Colombia en meerdere

eilanden van de Cariben, en die meer dollars opleverde dan het overgrote deel van de bedrijven in de Verenigde Staten en zelfs van de rest van de wereld. Dit imperium was zonder twijfel het werk van één man: Sam Zemurray. Vele honderden mensen waren daarmee van hem afhankelijk geworden.

Om dat te bereiken had hij vierentwintig uur per dag keihard gewerkt, onder heroïsche omstandigheden door heel Midden-Amerika en de Cariben gereisd, het gebied met gevaar voor eigen leven betwist op andere avonturiers, honderden keren onder de blote hemel geslapen, opgevreten door muggen die hem moeraskoorts hadden bezorgd, waar hij nog steeds af en toe door werd gekweld, had hij autoriteiten omgekocht, onwetende boeren en indianen bedrogen en met corrupte dictatoren onderhandeld, dankzij wie hij – gebruikmakend van hun hebzucht of domheid – bezittingen had verworven die nu meer hectaren besloegen dan een gemiddeld Europees land, had hij duizenden arbeidsplaatsen geschapen, spoorwegen en havens laten aanleggen, en de barbaarij in contact gebracht met de beschaving. Dit was tenminste wat Sam Zemurray zei wanneer hij zich moest verdedigen tegen de aanvallen die United Fruit – ook wel de Fruithandel genoemd en in heel Midden-Amerika bijgenaamd de Octopus – te verduren kreeg, en niet alleen van mensen die jaloers waren, maar ook van Amerikaanse mededingers, wie hij inderdaad nooit de kans had gegeven eerlijk de concurrentiestrijd met zijn onderneming aan te gaan, in een regio waar het bedrijf een allesoverheersend monopolie uitoefende met betrekking tot de productie en handel van de banaan. Daartoe had hij zich in Guatemala bijvoorbeeld verzekerd van de volledige controle over de enige haven van het land aan de Caribische kust, Puerto Barrios, de elektriciteitsvoorziening en de spoorlijn die van de ene oceaan naar de andere liep en ook in het bezit was van zijn onderneming.

Ondanks het feit dat ze tegenpolen waren, vormden ze een goed team. Bernays had ongetwijfeld een groot aandeel in het verbeteren van het imago van de onderneming in de Verenigde Staten

door het bedrijf salonfähig te maken in de hogere politieke kringen in Washington en connecties aan te knopen met de miljonairs (die er prat op gingen aristocraten te zijn) in Boston. Hij was op een indirecte manier in de reclame beland, dankzij zijn goede betrekkingen met allerlei mensen, vooral diplomaten, politici, krantenmagnaten, eigenaren van radiozenders en televisiekanalen, succesvolle ondernemers en bankiers. Hij was een intelligente, sympathieke, hardwerkende man, en een van zijn eerste wapenfeiten was het organiseren van de tournee van Caruso, de beroemde Italiaanse operazanger, door de Verenigde Staten. Zijn openheid, elegantie, innerlijke beschaving en toegankelijkheid vielen in de smaak bij de mensen, omdat hij de indruk wekte belangrijker en invloedrijker te zijn dan hij in werkelijkheid was. Reclame en public relations bestonden vanzelfsprekend al voordat hij geboren werd, maar Bernays had deze discipline, waarvan alle ondernemingen gebruikmaakten maar die ze van ondergeschikt belang achtten, op een hoger niveau gebracht en onderdeel gemaakt van de sociologie, de economie en de politiek. Hij gaf lezingen en colleges op gerenommeerde universiteiten, publiceerde artikelen en boeken, waarbij hij zijn beroep voorstelde als het meest representatieve van de twintigste eeuw, synoniem aan moderniteit en vooruitgang. In zijn boek *Propaganda* (1928) had hij zich gewaagd aan de volgende profetische uitspraak, waarmee hij in zekere zin de geschiedenis in zou gaan: 'Het opzettelijk en intelligent manipuleren van de gewoonten en meningen van de massa is een belangrijk onderdeel van de democratische samenleving. De mensen die deze verborgen maatschappelijke mechanismen manipuleren, vormen een onzichtbare regering die de ware heersende macht in ons land vertegenwoordigt... De intelligente minderheid moet voortdurend en stelselmatig gebruikmaken van propaganda.' Een decennium nadat hij als pr-adviseur voor United Fruit was gaan werken, zou Bernays de kans krijgen deze stelling, die door sommige critici werd opgevat als een regelrechte ontkenning van de democratie, op uiterst doeltreffende wijze toe te passen op Guatemala.

Zijn adviseurschap speelde een grote rol bij het verbeteren van het imago van de onderneming en verzekerde United Fruit van steun en invloed in de politieke wereld. De Octopus had nooit moeite gedaan zijn omvangrijke industriële en commerciële werkzaamheden voor te stellen als iets wat ten goede kwam aan de samenleving in het algemeen, en dan met name aan ‘de barbaarse landen’ waar het bedrijf opereerde en die het – volgens de definitie van Bernays – hielp om zich te bevrijden uit hun primitieve omstandigheden door arbeidsplaatsen te scheppen voor duizenden burgers, waardoor hun levensstandaard werd verhoogd en men aansluiting kreeg bij de moderne tijd, de vooruitgang, de twintigste eeuw en de beschaving. Bernays wist Zemurray ervan te overtuigen scholen te bouwen in de gebieden waar de onderneming opereerde, katholieke priesters en protestantse dominees naar de plantages te halen, eerstehulpverleners en vergelijkbare voorzieningen op te zetten, studietoelagen en reisbeurzen te verstrekken aan studenten en leraren, zaken die hij aanvoerde als onweerlegbaar bewijs voor de modernisering die hij aan het verwezenlijken was. Tegelijkertijd promootte hij, via een strikte planning en met steun van wetenschappers en specialisten, de consumptie van bananen bij het ontbijt en op elk tijdstip van de dag als onontbeerlijk voor de gezondheid en de vorming van fitte en sportieve burgers. Hij was het die de Braziliaanse zangeres en danseres Carmen Miranda (Miss Chiquita Banana uit de revues en films) naar de Verenigde Staten haalde, waar ze groot succes had met haar hoed vol trosen bananen, terwijl ze in haar liedjes buitengewoon doeltreffend reclame maakte voor die gele vrucht, die dankzij alle publicitaire inspanningen inmiddels een vaste plaats innam in de Amerikaanse huishoudens.

Bernays wist United Fruit ook in contact te brengen met de aristocratische wereld van Boston en de kringen van de politieke macht, iets wat tot dan toe niet in het hoofd van Sam Zemurray was opgekomen. De rijkste rijken van Boston bezaten niet alleen geld en macht, ze hadden ook vooroordelen en waren over het al-

gemeen antisemitisch, waardoor het voor Bernays niet eenvoudig was om bijvoorbeeld Henry Cabot Lodge over te halen zitting te nemen in het bestuur van United Fruit, of de gebroeders John Foster en Allen Dulles, beiden lid van het belangrijke advocatenkantoor Sullivan & Cromwell in New York, zover te krijgen dat ze de onderneming wilden vertegenwoordigen. Bernays wist dat geld alle deuren opent en dat zelfs raciale vooroordelen daar niet tegen bestand zijn, waardoor hij ook die moeilijke barrière wist te slechten, toen United Fruit zich na de zogenaamde Oktoberrevolutie van 1944 in Guatemala in het nauw gedreven voelde. De ideeën en relaties van Bernays zouden van groot nut zijn om de vermeende 'communistische regering' van Guatemala omver te werpen en te vervangen door een meer democratische, dat wil zeggen volgzamere regering, die wat inschikkelijker was in het behartigen van hun belangen.

Tijdens de regeringsperiode van Juan José Arévalo (1945-1950) gingen de alarmbellen af. Niet omdat Arévalo, die een vaag idealistisch 'spiritueel socialisme' voorstond, zich tegen United Fruit zou hebben gekeerd, maar omdat hij een arbeidswet liet aannemen die de arbeiders en boeren toestond vakbonden op te richten of zich daarbij aan te sluiten, iets wat in de werkgebieden van de onderneming tot dan toe niet was toegestaan. Dat deed Zemurray en de andere directieleden de oren spitsen. Op een in Boston gehouden spoedzitting van het bestuur werd besloten dat Edward L. Bernays naar Guatemala zou afreizen om de situatie en de toekomstverwachtingen te beoordelen en te bekijken hoe gevaarlijk het voor de onderneming was wat daar allemaal gebeurde onder de eerste regering in de geschiedenis van het land die uit daadwerkelijk vrije verkiezingen was voortgekomen.

Bernays verbleef twee weken in Guatemala, waar hij logeerde in Hotel Panamerican in het centrum van de stad, op een steenworp afstand van het regeringspaleis. Hij voerde gesprekken, gebruikmakend van een tolk want hij sprak geen Spaans, met grootgrondbezitters, militairen, bankiers, parlamentsleden, politiemensen,

buitenlanders die al jaren in het land woonden, vakbondsleiders, journalisten en, vanzelfsprekend, Amerikaans ambassadepersoneel en bedrijfsleiders van United Fruit. Hoewel hij veel last had van de hitte en muggenbeten, voerde hij zijn taak meer dan naar behoren uit.

Op een nieuwe bestuursvergadering in Boston deed hij verslag van zijn persoonlijke indrukken van wat zich volgens hem in Guatemala afspeelde. Hij rapporteerde aan de hand van aantekeningen, met de ongedwongenheid van iemand die zijn vak verstaat en zonder een greintje cynisme. ‘Het gevaar dat Guatemala communistisch wordt en als bruggenhoofd gaat dienen voor de Sovjet-Unie zodat die in Midden-Amerika kan infiltreren en een bedreiging zal vormen voor het Panamakanaal, is uiterst klein, en ik zou zelfs zeggen, vooralsnog niet aanwezig,’ verzekerde hij. ‘Heel weinig mensen in Guatemala weten wat marxisme of communisme is, niet eens de anderhalve man en een paardenkop die zichzelf communist noemen en de vakbondsschool Escuela Claridad hadden gesticht om revolutionaire ideeën te verspreiden. Dat gevaar is ir-reëel, hoewel het ons goed uitkomt dat men gelooft dat het bestaat, vooral in de Verenigde Staten. Het echte gevaar is van andere aard. Ik heb met president Arévalo zelf en zijn naaste medewerkers gesproken. Hij is net zo anticommunistisch als u en ik. Dat blijkt wel uit het feit dat de president en zijn aanhangers erop stonden dat de nieuwe grondwet van Guatemala politieke partijen zou verbieden die internationale contacten onderhielden, dat ze meermaals hebben verklaard dat “het communisme het grootste gevaar is dat de democratieën bedreigt” en dat ze de Escuela Claridad hebben gesloten en de oprichters het land hebben uitgezet. Maar hoe paradoxaal het ook mag klinken, hun buitensporige liefde voor de democratie vormt een serieuze bedreiging voor United Fruit. Dit, mijne heren, is goed om te weten, niet om het hardop te zeggen.’

Hij glimlachte en wierp een theatrale blik op alle leden van het bestuur, van wie sommige beleefd glimlachten. Na een korte pauze ging Bernays verder: ‘Arévalo wil van Guatemala een democratie

maken naar het voorbeeld van de Verenigde Staten, een land dat hij bewondert. Dromers zijn doorgaans gevaarlijk, en in die zin is doctor Arévalo dat ook. Zijn project heeft niet de minste kans van slagen. Hoe zou je een land van drie miljoen inwoners, van wie zeventig procent analfabete indianen die het heidendom amper achter zich hebben gelaten of er nog steeds in verkeren, en waar op elke arts drie of vier sjamanen werkzaam zijn, kunnen veranderen in een moderne democratie? Een land bovendien waar de blanke minderheid, bestaande uit racistische grootgrondbezitters en uitbuiters, de indianen minacht en als slaven behandelt. De militairen met wie ik heb gesproken, wekken de indruk ook nog midden in de negentiende eeuw te leven en zouden op elk moment een staatsgreep kunnen plegen. President Arévalo heeft met meerdere militaire opstanden te maken gehad en is erin geslaagd ze allemaal neer te slaan. Welnu, hoewel zijn inspanningen om van zijn land een moderne democratie te maken me zinloos lijken, zou elke vooruitgang die hij op dat terrein boekt, laten we onszelf niets wijsmaken, buitengewoon nadelig voor ons zijn.

Dat beseft u toch ook, mag ik aannemen?’ vervolgde hij na een nieuwe lange pauze, die hij benutte om een paar slokjes water te nemen. ‘Enkele voorbeelden. Arévalo heeft een arbeidswet aangenomen die het oprichten van vakbonden bij ondernemingen en grote boerenbedrijven toestaat en arbeiders en boeren de mogelijkheid biedt zich daarbij aan te sluiten. En hij heeft een antimonopolistische wet uitgevaardigd die hij letterlijk heeft overgenomen van de Verenigde Staten. U kunt zich wel voorstellen wat de toepassing van een dergelijke maatregel, die tot doel heeft de vrije concurrentie te waarborgen, voor United Fruit zou betekenen: misschien niet direct de ondergang, maar toch zeker een serieuze terugval van de winsten. Die zijn namelijk niet alleen het resultaat van onze efficiënte manier van werken, van al onze inspanningen en uitgaven bij het bestrijden van de verschillende plagen en het saneren van de grond die we op het oerwoud hebben veroverd om meer bananen te produceren, maar ook van het monopolie dat moge-

lijke concurrenten weghoudt van onze plantages en de werkelijk bevoorrechte condities waaronder we werken, vrijgesteld van belastingen, zonder vakbonden en zonder de risico's en gevaren die dat alles met zich meebrengt. Guatemala, slechts een klein deel van onze operationele wereld, is niet het enige probleem. Het gevaar bestaat dat het idee van een "moderne democratie" overslaat op de andere Midden-Amerikaanse landen en Colombia. United Fruit zou dan te maken krijgen met vakbonden, internationale concurrentie en belastingen, ze zou garanties moeten bieden voor zorgverzekeringen en pensioenen voor de arbeiders en hun families, en het voorwerp worden van de haat en afgunst die bloeiende en efficiënte ondernemingen altijd ten deel valt in arme landen, en zeker als ze uit de Verenigde Staten komen. Het gevaar, mijne heren, is het slechte voorbeeld. Niet zozeer het communisme als wel de democratisering van Guatemala. Ook al zal die waarschijnlijk niet verwezenlijkt worden, eventuele vorderingen in die richting zouden voor ons een flinke stap terug en aanzienlijke verliezen kunnen betekenen.'

Hij zweeg en monsterde de verbijsterde of vragende blikken in de ogen van de bestuursleden. Sam Zemurray, de enige die geen stropdas droeg en door zijn informele kleding uit de toon viel bij de stijlvol geklede heren aan de lange tafel, zei: 'Goed, dat is de diagnose. Welke behandeling is er nodig om de ziekte te genezen?'

'Ik wilde u even een adempauze gunnen voordat ik verderga,' antwoordde Bernays gekscherend, terwijl hij nog een slok water nam. 'Nu kom ik bij de remedie, Sam. Die zal weliswaar langdurig, gecompliceerd en prijzig zijn maar het kwaad met wortel en tak uitroeien. En ze kan United Fruit nog eens vijftig jaar groei, winst en rust opleveren.'

Edward L. Bernays wist waar hij het over had. De behandeling zou bestaan uit het gelijktijdig bewerken van de regering van de Verenigde Staten en de Amerikaanse publieke opinie. Geen van beide had ook maar een flauw idee van het bestaan van Guatemala, laat staan van het feit dat het land een probleem vormde. Dat was in

beginsel gunstig. 'Wij zijn degenen die de regering en de publieke opinie moeten informeren over Guatemala, en wel op zo'n manier dat ze ervan overtuigd raken dat het probleem zo serieus, zo ernstig is dat het onmiddellijk moet worden bestreden. Hoe? Door subtiel en op passende wijze te werk te gaan. Door de zaken zo voor te stellen dat de publieke opinie, van doorslaggevende betekenis in een democratie, druk uitoefent op de regering om in actie te komen en een einde te maken aan een serieuze dreiging. Welke dreiging? Dezelfde als waarvan ik u heb uitgelegd dat Guatemala het niet is: het paard van Troje van de Sovjet-Unie dat is binnengedrongen in de achtertuin van de Verenigde Staten. Hoe gaan we de publieke opinie ervan overtuigen dat Guatemala bezig is te veranderen in een land waarin het communisme al een bestaande realiteit is en dat het, zonder krachtig optreden van Washington, de eerste satellietstaat van de Sovjet-Unie in de nieuwe wereld zou kunnen worden? Met behulp van pers, radio en televisie, zowel in een vrij land als in een slavenland de belangrijkste bron die de burgers informeert en onderricht. We moeten de ogen van de pers openen voor het naderende gevaar op minder dan twee uur vliegen van de Verenigde Staten en op een steenworp afstand van het Panamakanaal.

Het beste is als dit op een natuurlijke manier gebeurt, door niemand gepland of geregisseerd, en zeker niet door ons, als belanghebbenden in deze zaak. Het idee dat Guatemala op het punt staat in Sovjethanden te vallen moet niet van de Amerikaanse rechtse republikeinse pers komen, maar juist van de progressieve, die gelezen wordt door de democraten, dat wil zeggen, door het centrum en links. Die bereikt namelijk het grootste publiek. Om de kwestie geloofwaardiger te maken moet het allemaal het werk zijn van de liberale pers.'

Sam Zemurray onderbrak hem om te vragen: 'En wat gaan wij doen om die smeerlappen van de liberale pers daarvan te overtuigen?'

Bernays glimlachte en laste een nieuwe pauze in. Als een volleerd acteur liet hij zijn blik plechtig over de aanwezige bestuursle-

den gaan. 'Daarvoor hebben we de koning van de public relations, dat wil zeggen, mij,' zei hij gekscherend, zonder enige vorm van bescheidenheid, alsof hij dat stel heren stond uit te leggen dat de aarde rond was. 'Daarvoor, mijne heren, heb ik zoveel vrienden onder de eigenaren en hoofdredacteuren van kranten, radiozenders en televisiekanalen in de Verenigde Staten.'

Het was van belang discreet en behendig te werk te gaan om te voorkomen dat de media zich gebruikt zouden voelen. Alles moest met dezelfde ongedwongenheid verlopen als waarmee de natuur haar wonderbaarlijke gedaanteveranderingen verrichtte, het moest eruitzien alsof het ging om 'een primeur' die de vrije progressieve pers onthulde en aan de wereld openbaarde. Het ego van de journalisten diende liefdevol gemasseerd te worden, want dat was over het algemeen behoorlijk groot.

Toen Bernays was uitgesproken, vroeg Sam Zemurray opnieuw het woord: 'Vertel alsjeblieft niet wat ons die grap gaat kosten die je net zo gedetailleerd beschreven hebt. Dat zijn te veel trauma's voor één dag.'

'Ik zal daar voorlopig niets over zeggen,' stemde Bernays toe. 'Het belangrijkste is dat u één ding onthoudt: de onderneming zal veel meer verdienen dan alles wat ze aan deze operatie kan uitgeven als het ons lukt ervoor te zorgen dat Guatemala ook de komende halve eeuw niet de moderne democratie wordt waar president Arévalo van droomt.'

Wat Edward L. Bernays op deze gedenkwaardige bestuursvergadering van United Fruit in Boston had gezegd, kwam woord voor woord uit, waarmee trouwens de door hem uiteengezette stelling werd bevestigd dat de twintigste eeuw de eeuw zou worden van de opkomst van de reclame als het belangrijkste instrument van de macht om de publieke opinie te manipuleren, zowel in democratische als in autoritaire samenlevingen.

Heel geleidelijk werd Guatemala, aan het eind van de regeringsperiode van Juan José Arévalo, maar nog veel vaker tijdens de regering van kolonel Jacobo Árbenz Guzmán, een onderwerp

in de Amerikaanse pers; reportages in *The New York Times*, *The Washington Post* of *Time Magazine* wezen op het toenemende gevaar voor de vrije wereld van de invloed die de Sovjet-Unie in het land begon te krijgen via regeringen die, hoewel ze van de buitenkant een democratisch karakter wilden voorwenden, in werkelijkheid geïnfilteerd waren door communisten, fellowtravellers en marionetten, want ze namen maatregelen die op gespannen voet stonden met de wet, het pan-Amerikanisme, het privébezit en de vrije markt, ze moedigden de klassenstrijd aan, verafschuwden de sociale verschillen, en stelden zich vijandig op tegenover private ondernemingen.

Amerikaanse kranten en tijdschriften die nooit eerder belangstelling hadden getoond voor Guatemala, Midden-Amerika of zelfs Latijns-Amerika, begonnen dankzij de slimme bemiddeling en de relaties van Bernays correspondenten naar Guatemala te sturen. Ze werden ondergebracht in Hotel Panamerican en troffen elkaar in de bar, die nagenoeg werd omgetoverd tot een internationaal perscentrum, waar ze uitvoerig gedocumenteerd feitenmateriaal binnenkregen dat de eerdere aanwijzingen bevestigde – de vakbonden die als wapen werden ingezet om de private onderneming geleidelijk te vernietigen – en betrokkenen interviewden, gepland of op aanraden van Bernays, zoals grootgrondbezitters, ondernemers, priesters (een enkele keer de aartsbisschop zelf), journalisten, oppositieleiders, dominees en zelfstandigen, die met gedetailleerde informatie de angsten bevestigden van een land dat stapsgewijs veranderde in een Sovjetsatelliet, door middel waarvan het internationale communisme de invloed en de belangen van de Verenigde Staten in heel Latijns-Amerika wilde ondermijnen.

Vanaf een bepaald moment – namelijk toen de regering-Árbenz de wet op de landbouwhervorming in gang zette – waren de contacten van Bernays met de eigenaren en hoofdredacteuren van kranten en tijdschriften niet meer nodig: er was een reële bezorgdheid ontstaan – het waren de tijden van de Koude Oorlog – in de Amerikaanse politieke, zakelijke en culturele kringen, en nu haast-

ten de massamedia zich correspondenten te sturen om de situatie in dat kleine door het communisme geïnfiltreerde land ter plaatse op te nemen. De apotheose vormde de publicatie van een bericht van United Press, geschreven door de Britse journalist Kenneth De Courcy, waarin werd gemeld dat de Sovjet-Unie van plan was in Guatemala een onderzeebootbasis te bouwen. Onder andere *Life Magazine*, *The Herald Tribune*, de *Evening Standard* uit Londen, *Harper's Magazine*, *The Chicago Tribune*, *The Christian Science Monitor* en het Spaanstalige tijdschrift *Visión*, vulden vele pagina's om via concrete feiten en getuigenverslagen aan te tonen dat Guatemala steeds meer onder invloed kwam te staan van het communisme en de Sovjet-Unie. Het ging niet om een samenzwering: de propaganda had de realiteit vervangen door een beminnelijke vorm van fictie, en daarover schreven de onvoorbereide Amerikaanse journalisten hun stukken, terwijl het overgrote deel van hen niet doorhad dat ze de poppen van een geniale poppenspeler waren. Dit verklaart ook waarom een zo gerenommeerde vertegenwoordigster van liberaal links als Flora Lewis zo buitensporig lovend schreef over de Amerikaanse ambassadeur in Guatemala, John Emil Peurifoy. En wat bovendien sterk bijdroeg aan dat die fictie realiteit werd, was dat het de ergste jaren waren van het McCarthyisme en van de Koude Oorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.

Toen Sam Zemurray in november 1961 overleed, was hij bijna vijftientig. Nadat hij zich met zijn miljoenen uit de zakenwereld had teruggetrokken in Louisiana, kon hij er nog altijd met zijn hoofd niet bij dat wat Edward L. Bernays lang geleden op die bestuursvergadering van United Fruit in Boston had gepland, precies zo was uitgekomen. Maar hij had er geen idee van dat de Fruithandel, hoewel die die oorlog had gewonnen, al begonnen was uiteen te vallen en dat de directeur binnen een paar jaar zelfmoord zou plegen, de onderneming zou verdwijnen en er alleen nog onaangename herinneringen aan het bedrijf zouden overblijven.